

Антонович М.М.

доктор права, к.ф.н., доц.,

зав. кафедри міжнародного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

суддя *ad hoc* Європейського суду з прав людини

Проблеми ефективності конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього

Після прийняття Конвенції ООН про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948 року (надалі - Конвенція про геноцид) неодноразово піднімалось питання неефективності Конвенції. З одного боку, визначення злочину геноциду, даного в Конвенції про геноцид, було дослівно використане в статутах Міжнародних кримінальних трибуналів щдо Югославії та щодо Руанди, а також в Статуті Міжнародного кримінального суду. В рішеннях вказаних трибуналів та в рішеннях Міжнародного Суду Справедливості ООН неодноразово були посилання на Конвенцію про геноцид. Однак, з іншого боку, прийняття Конвенції про геноцид не змогло попередити багато злочинів геноцидів, які мали місце після набуття нею чинності. Тому актуальним є проаналізувати сучасний стан із застосуванням Конвенції про геноцид.

Оскільки Конвенція про геноцид безпосередньо передбачає обов'язок держав попередити злочин геноциду або покарати за нього, її ефективність залежить від виконання державами цих обов'язків. Відповідно до ст. I Конвенції про геноцид «Договірні сторони підтверджують, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проте: якого вони зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його здійснення» [1]. У ст. VI Конвенції передбачено, що особи, звинувачені в здійсненні геноциду чи інших перерахованих у статті III діянь, повинні бути суджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння, чи таким міжнародним карним судом, що може мати юрисдикцію щодо сторін цієї Конвенції, які визнали юрисдикцію та кого суду. Отже держави, на території яких було вчинено геноцид, і в яких Конвенція про геноцид була належним чином імplementована, можуть і повинні притягати до відповідальності за геноцид навіть без відповідної норми щодо відповідальності за геноцид в їхньому національному законодавстві. Метою цієї статті є аналіз судової практики держав щодо виконання ними свого зобов'язання покарати за злочин геноциду. Крім того, держави громадянства злочинців

Після прийняття Конвенції про геноцид у 1948 році держави пішли різними шляхами у вирішенні питання покарання за злочин геноциду.

Деякі держави ввели статті щодо геноциду в національне законодавство, інші (наприклад, Канада, Німеччина) - не зробили цього. Однак за останні десятиліття ситуація значно змінилась. Зокрема, в Німеччині в 2001 році було прийнято «Кодекс злочинів проти міжнародного права» (Code of Crimes against International Law); у Канаді в 2000 році було прийнято Закон про злочини проти людства і воєнні злочини (Crimes against Humanity and War Crimes Act (2000)), які передбачають універсальну юрисдикцію за злочини проти міжнародного права, зокрема геноцид, злочини проти людства і воєнні злочини. До прийняття цього закону згідно з Кримінальним кодексом Канади, канадські суди мали юрисдикцію щодо воєнних злочинів і злочинів проти людства, вчинених за межами Канади, якщо особа перебувала в Канаді і після часу вчинення дії чи бездіяльності особа була присутня в Канаді [2].

Національні суди Ізраїлю, Німеччини, Бельгії та Швейцарії також розглядали справи про геноцид і приймали рішення на підставі універсальної юрисдикції, таким чином, як вважає Вільям Шабас, «заповнюють прогалину в Конвенції про геноцид» [3, с. 39]. Як відомо, сама Конвенція про геноцид універсальної юрисдикції не передбачає, хоч в проєкті Конвенції, підготовленому в Секретаріаті ООН, передбачалось, що «високі договірні сторони зобов'язуються карати злочинця відповідно до цієї Конвенції на будь-якій території під їхньою юрисдикцією, незалежно від громадянства злочинця, чи місця, де було вчинено злочин» [4]. Однак ця пропозиція не була підтримана більшістю держав. Ті держави, які виступали проти універсальної юрисдикції, посилались на традиційні принципи міжнародного права і порушення суверенітету держав [5, 234].

У справі Адольфа Айхмана районний суд Ізраїлю, у відповідь на заперечення обвинуваченим юрисдикції цього суду на підставі Конвенції про геноцид, послався на Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН 1951 року, в якому Міжнародний Суд проголосив, що «принципи, закладені в Конвенції про геноцид, є принципами, визнаними цивілізованими націями, що є обов'язковими для всіх держав, навіть без будь-якого конвенційного зобов'язання» [6].

Звичайно, важко собі уявити, що держава, яка сама планувала чи була співучасницею вчинення геноциду, притягала б до відповідальності за цей злочин (Туреччина, колишній Радянський Союз, Камбоджа при режимі «червоних кхмерів», Судан тощо). Однак у кінці XX на початку XXI ст. в багатьох державах, на території яких було вчинено злочини геноциду, відбулась зміна урядів, і нові уряди були зацікавлені в покаранні за геноцид. Національні суди в Руанді, Боснії-Герцеговині, Хорватії, Косово, Іраку, Естонії, Латвії, Литві та в інших країнах, а в 2010 році і в Ук-

раїні (постанова Апеляційного суду м. Кисва) виносили свої рішення щодо звинувачення у злочині геноциду, вчиненому на їхній території, на основі або національного законодавства, або Конвенції про геноцид, або ж на підставі обох джерел.

В деяких країнах, наприклад в Руанді, національними судами прийнято вже тисячі рішень за звинуваченнями в геноциді на основі Конвенції про геноцид, в інших країнах - поодинокі рішення. Цікаво, що в Руанді, де були прийняті численні рішення по звинуваченню в геноциді, національне законодавство, яке б імplementувало Конвенцію про геноцид, так і не було прийнято. Ця проблема була визнана і врегульована законодавцем у преамбулі до Закону про організацію судового переслідування за злочини, що становлять злочин геноциду чи злочини проти людства, вчинені після 1 жовтня 1990 року [7]. Стаття 1 (1а) Закону передбачає, що «Метою цього Закону є організація кримінального переслідування проти осіб, які звинувачені у вчиненні починаючи з 1 жовтня 1990 року дій, передбачених і караних згідно з Кримінальним кодексом і які становлять... злочин геноциду, або злочини проти людства, як вони визначені в Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948 року, в Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року і в додаткових протоколах, а також у Конвенції про незастосування строків давності де воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року.

Серед колишніх радянських республік лише суди Естонії, Латвії і Литви застосували норми міжнародного кримінального права і засудили тих, хто депортував населення цих країн у 1941 та 1949 роках та брав участь в інших масових репресіях за звинуваченням у злочинах проти людства і/чи геноциді. Цікаво, що в національне законодавство однієї групи пострадянських країн норма щодо геноциду була введена в такому ж формулюванні, як в Конвенції про геноцид (Україна ввела норму щодо відповідальності за геноцид в новий Кримінальний кодекс, який набув чинності у 2001 р. (стаття 442), в іншій - у дещо відмінному від міжнародно-правового визначення. Зокрема, в Кримінальному кодексі Естонії визначення злочину геноциду включає крім національних, етнічних, расових і релігійних груп, включених до Конвенції про геноцид, також групи опору окупаційному режиму чи інші соціальні групи [8, с. 772]. Це відповідає тенденції до включення політичних груп до визначення злочину геноциду в європейських країнах, тобто до розширеного визначення геноциду. Зокрема, політичні групи включені до визначення геноциду в Кримінальних кодексах Франції, Литви.

До прийняття нового Кримінального кодексу 2001 р. в Естонії суди виносили вирок за статтею 61 Кримінального кодексу, яка була внесена

до попереднього Естонського Кримінального кодексу і називалась «Злочини проти людства». У ч. 1 ст. 61 йшлося про покарання шляхом позбавлення волі від 8 до 15 років, або пожиттєвого ув'язнення або смертної кари за вчинення злочинів проти людства, включаючи геноцид, відповідно до їх визначення в міжнародному праві, а саме: злісні дії націлені на повне чи часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи; групи, яка чинить опір окупаційному режиму чи іншій соціальній групі, за вбивство членів такої групи чи нанесення їм серйозних або дуже серйозних фізичних чи розумових розладів або катування їх; за насильницьку передачу дітей, за депортацію чи винищення корінного населення під час збройного нападу, окупації чи анексії; або за відмову їм в економічних, політичних і соціальних правах чи позбавлення їх цих прав. Як бачимо, у визначення злочинів проти людства у цій статті Естонського Кримінального кодексу ввійшов злочин геноциду і деякі зі складових його визначення в Конвенції про геноцид.

Шість справ естонських судів стосувались обвинувачень на основі статті 61 КК Естонії [8, с. 775]. Остання справа по цій статті, розпочата в липні 1999 року, була проти Міхаїла Невєровського (народженого в 1920 р.). Відповідно до звинувачення в районному суді Парну, обвинувачений як оперуповноважений НКВД в Парну брав участь у депортаціях в березні 1949 року і «спричинив своїми наміреними діями депортацію місцевого населення з анексованої Республіки Естонія з метою знищення частини національної групи, яка чинила опір окупаційній владі, і соціальної групи, яку називали куркулями. Таким чином його було обвинувачено у вчиненні злочину за ст. 61 (1) Кримінального кодексу Естонії, хоч звинувачення чітко не конкретизує, чи цей злочин був «злочином проти людства» чи «геноцидом». З більше як ста жертв, майже 60 були присутні на судовому слуханні. 30 липня 1999 року Районний суд Парну визнав обвинуваченого винним за ст. 61 (1) Кримінального кодексу Естонії і засудив його до чотирьох років ув'язнення. Засуджений подав апеляцію, і 1 листопада 1999 року Таллінський окружний суд змінив покарання на 3 роки випробувального терміна.

Вироки щодо звинувачення у геноциді були також винесені литовськими і латвійськими судами на основі розширеного визначення геноциду в кримінальному праві Балтійських республік, яке включає політичні групи, на відміну від Конвенції про геноцид.

В Україні в Постанові Апеляційного суду м. Києва від 13 січня 2010 р. зазначається, що суддя судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду міста Києва здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках за ознаками злочину, пе-

редбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України [9]. У постанові Суду також робиться посилання на статті I, II, VI та інші статті Конвенції про геноцид. На основі положень вітчизняного законодавства та Конвенції про геноцид 1948 року, ратифікованої УСРР 22 липня 1954 року, робиться висновок про правильність та правову виваженість позиції, згідно з якою питання про перевірку викладених в кримінальній справі фактичних обставин вчинення злочину геноциду частини української національної групи і висновків органу досудового слідства щодо них та по ітановлення рішення про закриття справи у зв'язку зі смертю обвинувачених має вирішувати саме суд, в даному випадку Апеляційний суд міста Києва.

Крім того, як зазначається в Постанові, «викладені в ст. VI Конвенції ООН про геноцид положення виключають підсудність даної кримінальної справи суду іншої країни, в т. ч. і Російської Федерації, в столиці якої - Москві - в період 1932-1933 років прийнята низка рішень, внаслідок ви «знання яких було штучно створено Голодомор в Україні, як масштабний засіб вчинення злочину геноциду частини української національної групи, оскільки справа має розглядатися *«компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння...»*.

Як зазначив Суд, встановленими фактичними обставинами справи доведено, що об'єктом злочинних дій вказаних в постанові осіб була са не безпека існування частини української національної групи, що підтверджується зібраними і перевіреними доказами створення для неї життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне винищення шляхом здійснення в Україні Голодомору, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб.

Зібраними органом досудового слідства фактичними даними підтверджено, що організований та вчинений Сталіним (Джугашвілі) Й.В., Молотовим (Скрябіним) В.М., Кагановичем Л.М., Постишевим П.П., Косіором С.В., Чубарем В.Я. і Хатасвичем М.М. злочин геноциду був спрямований не проти представників інших національностей, які теж постраждали від Голодомору 1932-1933 років але в набагато меншій кількості, ніж етнічні українці, а саме проти частини української нації.

Отже, в цілому практика застосування Конвенції про геноцид в національних судах свідчить аб[^] про її пряме застосування, або про застосування відповідної норми щодо злочину геноциду національного закону, яка може бути сформульована відповідно до визначення геноциду, даного в Конвенції про геноцид, або з розширеним визначенням злочину геноциду. Можливим є також винесення рішення щодо вчинення геноциду паралельно на основі і національного закону і Конвенції про геноцид.

Всі наведені приклади свідчать про те, що процес запровадження державами ефективних механізмів притягнення до відповідальності за геноцид, серед яких в першу чергу можна назвати національні суди, тривав, однак відбувається дуже повільно. Платформа для європейської пам'яті та сумління (*The Platform of European Memory and Conscience*) ЄС зазначає, що «протягом двадцяти років після падіння комунізму в Європі національні суди виявились неспроможними засудити воєнні злочини, геноцид, злочини проти людства та катування, скоєні протягом тиранії. Широко відомі правові експерти, спеціалісти та члени Європейського парламенту із близько двадцяти країн 5 червня 2012 р. у Брюсселі дійшли згоди, що міжнародними зусиллями необхідно домогтися правосуддя за злочини комунізму, щоб захистити універсальні цінності з прив'язкою до людини» [10; 11].

Таким чином, для підвищення ефективності Конвенції про геноцид необхідно, з одного боку, активізувати роботу національних судів щодо покарання за злочини геноциду, а з іншого, - створити наднаціональну судову інституцію щодо розслідування і покарання за міжнародні злочини, в тому числі злочини геноциду.

Література

1. Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього // Інтернет: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>, станом на 22.01.2013.
2. Criminal Code. – Ch. 46. – Para. 7 (3.71) (b) (R.S.C.).
3. *Schabas W.A.* National Courts Finally Begin to Prosecute Genocide, the 'Crime of Crimes' / William A. Shabas // *Journal of Int'l Criminal Justice*. – 2003. – Vol. 1. – Oxford Univ. Press. – P. 39-63.
4. UNO, ECOSOC, Draft Convention on the Crime of Genocide // UN Doc. E/447. – 1947. – P. 8.
5. *Akhavan P.* Enforcement of the Genocide Convention: A Challenge to Civilization / Payam Akhavan // *Harv. Hum. Rts J.* – 1995. – Vol. 8. – P. 229-258.
6. Reservations to the Convention on Genocide Case Adv. Op. // *ICJ Reports* – 1951. – Vol. 15. – Para 7.
7. Organic Law No 08/96 of 30 August 1996 on the Organization of Prosecutions for Offences Constituting the Crime of Genocide or Crimes against Humanity Committed since 1 October 1990, Internet: <http://www.preventgenocide.org/law/domestic/rwanda.htm>. 11.01.2013.
8. *Mälksoo L.* Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law / Lauri Mälksoo // *Leiden Journal of International Law*. – 2001. – Vol. 14. – P. 757-787.
9. Постанова Апеляційного Суду м. Києва щодо кримінальної справи, порушеної за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932-1933 роках відносно Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) Вячеслава Ми-

хайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича і Хатаєвича Менделя Марковича від 13 січня 2010 року // Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом / За наук. ред. Володимира Василенка, Мирослави Антонович. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012.

10. Європа розпочала підготовку антикомуністичного «Нюрнберга» // День. – 15–16 черв. 2012. – № 102-103. – С. 6.

11. Internet: <http://www.memoryandconscience.eu/2012/06/07/platform-will-seek-establishment-of-a-supranational-court-for-international-crimes-committed-by-communists/> 11.01.2013.

Анцелевич Г. О.

*професор, завідувач кафедри міжнародного права
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі*

Актуальні проблеми сучасного міжнародного морського права

Существует проблема экологической защиты вод Мирового океана, особенно если учесть, что все-таки огромные пространства нашей планеты занимают эти воды. В этом вопросе специалистов волнуют не все воды Мирового океана, которые согласно Конвенции 1982 года делятся на 10 правовых категорий, а особенно воды открытого моря, на которые не распространяются национальное законодательство и национальная юрисдикция. В Конвенции ООН по морскому праву 1982 года уделено водам открытого моря весьма существенное влияние и добавила несколько свобод. Например, свободу научных исследований и свободу сооружений искусственных, инженерных в водах открытого моря. Это также свобода судоходства, свобода рыболовства, свобода прокладки кабелей и трубопроводов, свобода полетов над открытым морем согласно Конвенции 1958 года.

Конвенция недостаточно внимания уделила вопросу защиты открытого моря от загрязнений, от чего страдает все человечество. Этот вопрос необходимо поднимать перед международным сообществом, чтобы в международно-правовом отношении, причем не декларативно, а в порядке обязательности он был принят во внимание.

Также существует один весьма существенный и проблемный вопрос. Статья 88 Конвенции ООН по морскому праву гласит, что открытое море резервируется для мирных действий. Однако открытое море всегда